

تاریخچهٔ تمبر ایران

۱- در دوران قاجاریه

(۱۸۶۵-۱۹۲۵ م. / ۱۲۴۴-۱۳۰۴ شمسی)*

مقدمه:

پست به معنای امروزی در قرن ششم قبل از میلاد در زمان پادشاهی کوروش کبیر در ایران به وجود آمد.^۱ سلاطین مقتدر هخامنشی در ۲۶ قرن قبل با ایجاد راهها و استقرار تشکیلات پستی سراسر امپراطوری خود را که شامل قسمت اعظم نقاط آباد آسیا و اروپا بود^۲ تحت کنترل داشتند و بدین منظور مأمورین پستی شب و روز در حرکت بودند. گزنفون می نویسد:

کوروش کبیر حکم کرده بود که در جاده ها اصطبلهایی بنا نمایند که فاصلهٔ آنها مساوی باشد و در آن جا چند اسب و مهتر بگذارند و در هر یک از آنها یک نفر مباشر باهوش و زیرک همیشه حاضر باشد تا نوشته هایی را که چاپاری می آورد گرفته و به چاپار دیگر تسلیم نماید.^۳ شعار مشهوری که بر جبههٔ ساختمان عظیم پست امریکا در نیویورک نوشته شده^۴ اقتباس از نوشتهٔ هرودت است:

هیچ موجود زنده ای سریعتر از چابک سواران ایرانی حرکت نمی کرد، و هیچ چیز مانع حرکت این چابک سواران نمی گردید. نه برف نه باران، نه گرما و نه تاریکی شب.^۵ این سرویسهای چاپاری در آن زمان فقط مخصوص دستگاههای دولتی بودند^۶ و مردم

* کلیهٔ تاریخهای این مقاله، میلادی ست مگر آن که ذکر شود شمسی یا قمری.

در مواقع ضروری یا خود اقدام به سفر می کردند و یا نامه خود را به وسیله قاصد یا مسافر می فرستادند.

چون نظر ما در این جا شرح تاریخ پست ایران در ادوار گذشته نیست از ذکر آن تا دوران سلطنت ناصرالدین شاه قاجار که در ایران چاپخانه (پست خانه) تأسیس گردید صرف نظر می کنیم. همچنین باید متذکر شد که پایه و اساس مطالعات مربوط به تمبرهای ایران مقالاتی است که متخصصین فن تمبرشناسی و استادان فیلاتلیک و دارندگان تمبرهای ایران نوشته اند و در سالهای ۱۹۲۶ الی ۱۹۳۳ بالاخص آنها را در مجله تمبرشناسی انگلستان (*Philatelic Journal of Great Britain*) در لندن به چاپ رسانیده اند. تمبر دوستان ایرانی اگرچه در راه تهیه تمبرهای اصیل ایران از بذل مال دریغ نمی نمودند ولی به علت عدم امکان دسترسی به اسناد معتبر در اداره پست و نبودن نمونه تمبر، اطلاعات دقیق و صحیحی از انواع تمبر، تنوع کاغذ، چاپ، رنگ و دندانه تمبر نداشتند و از همه مهمتر از ستینگ (setting)* هایی که در اثر قرار دادن کلیشه ها در موقع چاپ به وجود می آید بیخبر بودند.

دکتر محمد دادخواه^۶ برای روشن کردن زوایای تاریک تمبر ایران با دقت فراوان در این راه قدم گذاشت و موفق گردید کلیه تمبرهای شیر و خورشیدی ایران را شناسایی و ستینگ های مختلف را پیدا کند و کتابی به سه زبان فارسی و انگلیسی و فرانسه به نام تمبرهای اولیه شیر و خورشید ایران در سال ۱۹۶۰ تألیف نماید که معتبرترین راهنما برای دوستداران تمبرهای شیر و خورشیدی ایران است.

به پاس خدماتی که او در این راه انجام داده بود به دریافت جایزه Crawford موفق گردید و نام او در لوحه^۷ "The Roll of Distinguished Philatelists"^۸ ضبط شد. نگارنده سالهای سال خوشه چین خرمن دانش او در مورد تمبرهای ایران بودم و از او نکته ها آموختم. وی در سال ۱۹۸۰ رخت از جهان بریست. روحش شاد و روانش تابناک باد.

تأسیس چاپخانه: در سال ۱۸۵۱ در زمان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار و صدارت امیر کبیر در ایران چاپخانه تأسیس گردید و رسمیت و استقرار این مؤسسه برای اطلاع عموم در روزنامه وقایع اتفاقیه اعلام شد.^۹ ضمناً امیر کبیر برای جلوگیری از سوء استفاده احتمالی، شفیع خان نامی را به عنوان چاپباشی مأمور این امر نمود... و اعلام گردید که

* setting در اصطلاح تمبر، عبارت از ترتیب قرار گرفتن کلیشه هاست برای چاپ تمبر که به فرانسه آن را composition می گویند.

برای یک کاغذ سربسته پنج شاهی و برای پاکتی که محتوی پنج کاغذ یا بیشتر باشد یک هزار دینار حق القدم به چاپار بدهند. ولی در آن زمان هنوز از تمبر خبری نبود. اقدام برای چاپ تمبر: در سال ۱۸۶۵ هیأتی از ایران رهسپار پاریس شد تا با وزارت پست و تلگراف فرانسه مذاکره کند و پس از مطالعه، اقدام لازم برای تمبر ایران بنماید. شخصی به نام ریستر (A. M. Riester)^{۱۱} که از ورود این هیأت و قصد آنان باخبر شده بود کلیشه هایی تهیه کرد و به هیأت نمایندگان ایران تسلیم نمود. سری نمونه های این تمبر شامل ۱۲ تمبر بود که به رنگهای مختلف روی کاغذ سفید یا الوان به چاپ رسیده بود. علاوه بر این نمونه ها چند نوع تمبر دیگر نیز وجود دارد که آنها را هم به ریستر نسبت می دهند.

نمونه ریستر

پس از گذشت شش ماه و نرسیدن جواب، ریستر خود مستقیماً با طهران داخل مذاکره می شود و نمونه هایی مجدداً ارسال می دارد. دولت ایران این نمونه ها را بر می گرداند و ضمن نامه شدیداللحنی به وی می نویسد به چه جرأتی بدون اجازه شاهنشاه ایران اقدام به چاپ تمبر نموده است.^{۱۲} اینها نخستین تمبرهای ایران است که به عنوان نمونه «تهیه» شد ولی در پست مورد استفاده قرار نگرفت^{۱۳}

نمونه های بار (M. Barre): هیأت نمایندگان ایران در پاریس نمونه های تهیه شده به توسط شخص دیگری به نام بار را انتخاب کردند و به منظور چاپ تمبرهای ایران با خود به طهران آوردند. در این نمونه ها برای هر یک از واحدهای ۱ و ۲ و ۴ و ۸ شاهی پنج کلیشه مسی وجود داشت. شکل این نمونه ها نشان رسمی ایران است یعنی شیر ایستاده که خورشید از پشت آن می تابد. این نشان در وسط تمبر در دایره ای قرار دارد که زنجیره کوچکی به تعداد ۸۶ آن را احاطه نموده و اطراف آن را اشکال تزئینی و ظریف احاطه نموده است. بهای تمبرها با اعداد هندسی در دایره ای در چهار گوشه تمبر نوشته شده است. با مطالعاتی که درباره این تمبرها به عمل آمده معلوم گردیده است:

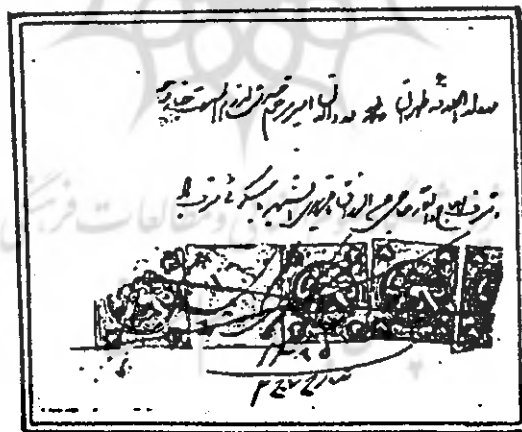
اولاً - هیچ یک از تمبرهای نمونه «بار» نه مصرف شده و نه در پست به فروش رفته^{۱۳}

ثانیا - کلیه تمبرهای شیر و خورشیدی ایران فقط از روی این کلیشه ها چاپ شده است.^{۱۴}

تشابه نمونه های ریستر و بار قابل مطالعه است. گروهی آن را اتفاقی و گروهی به آن با شک و تردید می نگرند.^{۱۵}

سال ۱۸۶۸: اولین سری تمبرهایی که در این سال مصرف شده معروف به سری «باقری»^{۱۶} است. پاکتی در کلکسیون تاپلینگ (T. K. Tapling)^{۱۷} در موزه بریتانیا در لندن موجود است که روی آن چند تمبر شیر و خورشیدی مصرف شده و با دست روی پاکت نوشته شده است: (ج ۲/ ۱۲۸۵). «جمادی الثانی ۱۲۸۵ که مطابق با سال ۱۸۶۸ میلادی است». نگارنده موفق به اجازه چاپ این سند معتبر در این مقاله گردیده است.^{۱۸}

قدیمی ترین پاکت ایران که دارای تمبرهای شیر و خورشیدی به تاریخ جمادی الثانی ۱۲۸۵ است

(کلکسیون تاپلینگ - موزه نمبر، لندن. اندازه اصلی ۹ x ۷ سانتیمتر)

وجه تسمیه این تمبرها به «سری باقری» معلوم نیست، بعضی را عقیده بر آن است که تبدیل تلفظ «ر» به «ق» و تبدیل تلفظ «بار» به «باق» و سپس باقری در زبان عامیانه ممکن است علت وجه تسمیه این تمبرها به سری باقری باشد.^{۱۹}

نکته جالب دیگر آن که با وجود این که در نمونه های بار برای هر تمبر ۵ کلیشه وجود داشته، معلوم نیست به چه علت فقط از چهار کلیشه برای چاپ هر یک از این

تمبرها استفاده شده است، و نیز معلوم نیست که آیا هیأت نمایندگان ایران با خود فقط چهار کلیشه به طهران آورده اند و یا یکی از آنها از بین رفته است.^{۲۰}

تعداد تمبرهای چاپ شده در این سری در بلوک چهارتایی بدین قرار بود:^{۲۱} یک شاهی بنفش: سه هزار، دو شاهی سبز: پنج هزار، چهار شاهی آبی: هشت هزار، هشت شاهی سرخ: نه هزار.

سال ۱۸۷۲: در این سال مشیرالدوله به صدارت عظمی برگزیده شد. امور پستی منظم تر گردید و تعرفهٔ پستی جدیدی تنظیم و در روزنامه / ایران اعلام گردید.^{۲۲}

سال ۱۸۷۵: در سفر ناصرالدین شاه به اروپا، وی از امپراطور اطریش درخواست کرد کسانی را برای منظم ساختن امور پستی به ایران بفرستد. و ریدر (Chevalier Gustav von Riederer) به این منظور به ایران اعزام گردید.

نخستین کاری که ریدر کرد این بود که تمام موجودی تمبرهای باقاری را از بین برد.^{۲۳} سپس دستور داد زیر شکم شیر در کلیشه هایی که از پاریس آورده شده بود، بهای تمبر با عدد لاتین با دست حک گردد^{۲۴} که این کار در کمال بی سلیقگی انجام شد و بدین طریق برای هر تمبر، ۴ رقم لاتین در هر یک از کلیشه های چهارگانه حک گردید که با یکدیگر متفاوت بود. اغلب تمبرهای کمیاب این سری در کلکسیون فراری (Philippe von Ferrary) بود.^{۲۵} ریدر نظامنامهٔ جدیدی^{۲۶} مشتمل بر سه فصل و ۲۵ ماده به فارسی منتشر نمود. در این نظامنامه اجرت پستی از مسافت به وزن تبدیل شد و بهای ارسال مراسلات تابع مقررات بین المللی پستی قرار گرفت. اولین سرویس پستی برای طهران و شمیران بود^{۲۷} که روزانه یک مأمور سواره با شیپور به شمیران می رفت و مراجعت می نمود. این مأمور مجلس به اونیفورم پست بود و دو ساعتی نیز در جعفرآباد استراحت می کرد. در این سال همچنین به دستور ریدر سفارش ۱۲۰ هزار تمبر به Mac Lachlan نامی داده شد که در طهران چاپ شد و به «سری کاردی» معروف است. این سری در ردیف افقی چهارتایی چاپ شده است.

در فاصلهٔ سالهای ۱۸۷۵ تا ۱۸۷۸ تمبرهای مختلفی مانند یک قران زرد با استفاده از کلیشهٔ یک شاهی در ردیف افقی چهارتایی، چهار شاهی قرمز در ردیف افقی چهارتایی، یک شاهی سیاه و چهار شاهی قرمز روی بلوک چهارتایی، یک قران زرشکی و چهار قران زرد و دو شاهی آبی و یک شاهی و دو شاهی سیاه در کمال بی نظمی به چاپ رسید.

سال ۱۸۷۸: ده سال از تاریخ استفاده از کلیشه های اولیه می گذشت و کم کم آثار فرسودگی در آنها دیده می شد و از طرف دیگر سفارش زیادی برای خرید تمبرهای شیر

و خورشیدی مخصوصاً از انگلستان و امریکا به ایران رسیده بود، آن هم برای تمبرهایی که وجود نداشت. چون برگردانیدن وجوه رسیده عاقلانه نبود، دستور داده شد که کلیشه های موجود را تعمیر^{۲۸} و مجدداً تمبرهای جدیدی با آنها چاپ نمایند. این تعمیرات در کمال بی دقتی انجام شد. دایرة دور ارقام تمبرها بزرگتر گردید و شمشیر شیر پهن تر شد... و تمبرهای چهارقران آبی و یک قران سرخ و یک قران قرمز و یک تومان برنز و یک قران زرد و ۵ قران بنفش (۸ فارسی را به ۵ تبدیل کردند در حالی که در زیر شکم شیر رقم ۸ باقی مانده بود). پنج قران به رنگهای طلایی، برنز قرمز و قرمز، و بالاخره آنچه رنگ باقی مانده بود مخلوط کردند و حدود ۲۵۰۰ عدد تمبر به رنگ برنز بنفش چاپ نمودند و این تمبر پنج قران برنز بنفش آخرین تمبر شیر و خورشیدی بود که رسماً چاپ و مصرف گردید.^{۲۹}

چاپ تمبرهای مکرر از کلیشه های «المثنی» (Replica Cliches)^{۳۰}: آشفتگی اوضاع عمومی ایران، بی نظمی در امور اداری، بی دقتی مأمورین مسؤول، نبودن آمار و ارقام صحیح از تمبرهای منتشر شده، بی اطلاعی چاپ کنندگان تمبر از فن چاپ، نبودن بودجه کافی برای تهیه کاغذ و رنگ برای چاپ تمبر، عدم دقت در چیدن کلیشه ها در موقع چاپ و... چنان بازار آشفته ای به وجود آورد که نه تنها علاقه مندان به جمع آوری تمبرهای ایران را در خارج دلسرد کرد، بلکه موقعیت مناسبی نیز برای سودجویان به وجود آورد که با چاپ تمبرهای تقلبی از این آب گل آلود ماهی بگیرند و بر ثروت خود بیفزایند.

سال ۱۸۷۹: تمبرهای چاپ مکرر را می توان به دو دسته تقسیم کرد: اول تمبرهای چاپ طهران که شامل ۲ تمبر یک شاهی و چهار شاهی در ردیف افقی چهارتایی و (سه تایی) ست که با اجازه مدیران مسؤول پست چاپ شده. در این گروه بین تمبرها خطوط قائم سیاه رنگی به چشم می خورد. دوم تمبرهای چاپ پاریس که شایع است مخارج چاپ آنها را دولت ایران پرداخت ولی در هر حال مسلم است که Boital مدیر کل پست ایران در این غارتگری ذینفع بوده است.^{۳۱} کلیشه های المثنی و کاغذ تمبر از ایران ارسال گردید و تمبرهای ۱ و ۲ و ۴ و ۸ شاهی. در اوراق ۱۰ و ۱۲ تایی بی حساب چاپ شد، همچنین تمبرهای ۱ و ۴ و ۵ قرانی و یک تومانی. این تمبرهای چاپ مکرر از روی کلیشه های «المثنی» به اعتبار تمبرهای شیر و خورشیدی ایران که از زیباترین تمبرهای کلاسیک دنیا محسوب می شد لطمه شدیدی وارد آورد و آن را کم اعتبار ساخت.

در توصیف تمبرهای شیر و خورشیدی بی مناسبت نیست بگویم با وجود آن که شاعران و نویسندگان ایرانی همیشه در پی مضامین تازه ای بوده اند، کمتر از «شیر و خورشید و شمشیر» مضمونی بدیع ساخته اند. در حالی که شیر دلیرترین وحوش، و خورشید درخشان ترین ستاره آسمان، و شمشیر نشانی از دلوری و شجاعت است. تنها شعری از ملک الشعراء صبوری یافته ام که در ستایش شمشیری ست که ناصرالدین شاه برای مؤید الدوله والی خراسان فرستاده بوده است:

چون نشان شاه ما خورشید و شمشیر است و شیر داد شمشیری به دست شیر خود خورشیدوار*

سال ۱۸۷۶: اولین سری تمبر با تصویر ناصرالدین شاه موسوم به سری «ناصری چهارجور» در صفحات یک صد عددی در چاپخانه دولتی اطیش دروین به چاپ رسید (اولین سری رسمی).^{۳۲} این تمبرها روی کاغذ موج دار^{۳۳} و بدون فلیگران^{۳۴} و دندانه های مختلف^{۳۵} ده تا سیزده و نیم منتشر شد و بدین طریق: ناصرالدین شاه اولین پادشاهی در ایران است که تصویر او روی تمبر چاپ شده است. این تصویر شاه از روی تابلویی بود که اصل آن در منزل قدرت السلطنه دختر ناصرالدین شاه بود. در این سری نیم رخ ناصرالدین شاه در داخل یک دایره قرار دارد با ژاکت و یقه و کراوات و کلاه الماس نشان با پره های بلند. زیر تصویر، شیر و خورشید نشان رسمی ایران است. شیر شمشیری به دست دارد و دو پای و یک دست آن روی زمین است. دم شیر به طرف بالا خمیده و هلال خورشید به صورت نیمه از پشت شیر نمایان است.

۱۸۷۹ - ۱۸۹۶: در دوران ناصرالدین شاه، ۹ سری رسمی و ۲ سری موقتی تمبر چاپ شد. سری های رسمی به نامهای «دور الوان»، «چاپ سنگی»، «ناصری بزرگ»، «شویدی»، «چاپ فرانسه»، «مجرایی»، و «ناصری طلایی» معروفند. برای اولین بار نام «ایران» در روی تمبرهای سری چاپ سنگی سال ۱۸۸۱ به چاپ رسید. تمبرهای سری «ناصری طلایی» در چاپخانه انشده (Enschede)^{۳۶} در هلند چاپ شد. همچنین سری های موقت، با تغییر قیمت با مهر Official مصرف گردید.

در ماه می ۱۸۹۶ ناصرالدین شاه پس از مدتی نزدیک به ۴۹ سال سلطنت هدف سوء قصدی قرار گرفت و به قتل رسید و امین الدوله که بیش از بیست سال اجاره تمبرهای ایران را در اختیار داشت از کار برکنار و صنیع الدوله جانشین او گردید.

سال ۱۸۹۷: در دوران مظفرالدین شاه ۳ سری تمبر رسمی و تعداد زیادی سری موقتی

* به نقل از تاریخچه شیر و خورشید، نوشته احمد کسروی، ص ۳۲.

مصرف گردید. اهم سری های موقتی، سری «نشان دار» است که ۸ مهر مختلف روی ۱۶ تمبر «سور شارژ» (surcharge) شد. منظور از این سورشارژ کنترل تمبرهای موجود بود.

سری های رسمی مظفرالدین شاه عبارت است از سری «کاغذ سفید» و «کاغذ سبز» و «تمام رخ».

سالهای ۱۸۹۹ - ۱۹۰۷: در این فاصله به سبب آشفتگی و بی سر و سامانی وضع پست و نداشتن هیچ گونه آمار صحیح، تمبرهای موقتی زیادی برای کنترل و تغییر قیمت پی در پی چاپ و منتشر گردید. تعداد سورشارژها متجاوز از پنجاه بود که خود مایه سرگردانی و دل سردی جمع کنندگان تمبر گردید، و فرصتی برای انتشار تمبرهای تقلبی مانند تمبرهای ساتچیان گردید.^{۳۷}

تمبرهای مشهد، ۱۹۰۲: رئیس پست مشهد، کاستین (M. Victor Castaigne)^{۳۸} بدون اجازه دولت ایران با دو کلیشه مسی، یکی برای حاشیه و دیگری برای حروف اول اسم خود V.C. شروع به چاپ تمبر کرد که در مشهد و قوچان و بجنورد به مصرف رسید. این تمبرها شامل او ۲ و ۳ و ۵ شاهی سیاه و ۵ شاهی بنفش و دوازده شاهی آبی و یک قران قرمز بود. بدین سبب کاستین از کار برکنار و از ایران اخراج شد ولی دروین به چاپ و فروش تمبرهای خود ادامه داد.

سال ۱۹۰۷: در دوران سلطنت محمد علیشاه یک سری تمبر رسمی به چاپ رسید و چند سری موقتی. طرح تمبر ۵۰ قران درهلند تهیه گردید و برای این کلیشه در آن زمان مبلغ گزاف ۳۵۰۰ فرانک پرداخته شد.^{۳۹}

سال ۱۹۰۹: سلطان احمد شاه پس از خلع محمد علیشاه به سلطنت رسید. در دوران او ۴ سری تمبر رسمی منتشر گردید. باید در نظر داشت که احمد شاه ۱۲ ساله بود که به سلطنت رسید و آشفتگی اوضاع داخلی و بین المللی مشکلات فراوانی برای تمبرهای پستی ایران به وجود آورد که به خوبی از انتشار تمبرها و سورشارژهای مختلف به چشم

می خورد.

تعداد سری های موقتی و سورشارزهای کنترل و تغییر قیمت متجاوز از ۱۳ سری است.
از وقایع جالب این دوران:

- در سال ۱۹۱۲ پست سنندج به دستور ابوالفتح میرزا^{۴۱} برادر محمد علیشاه به طرفداری از او، مهر مخصوصی روی نه تمبر احمد شاه سورشارز کرد. طی حکم تلگرافی از مرکز پاکت‌های مهور به این مهر برگشت داده شد.

- در سال ۱۹۱۵ بندر بوشهر به تصرف ارتش انگلیس درآمد و کلیه تمبرهای صادر از بوشهر با مهر BUSHIRE Under British Occupation^{۴۲} در سه خط مهور گردید.
تمبرهای احمد شاه در ردیف ۱۰ عددی و تمبرهای تاجگذاری وی در ردیف ۵ عددی سورشارز شد. مدت اشغال بوشهر از ۸ آگوست ۱۹۱۵ الی ۱۶ اکتبر ۱۹۱۵ بود.
- در سال ۱۹۱۹ روی سه تمبر فاصری مهر قیمت زده شد. این سری معروف به سری «یعقوبی» است.^{۴۳}

- بی دقت ترین تمبر ایران سری موقت ۱۹۱۹ چاپ چاپخانه فاروس در طهران است که با اشتباهات زیاد چاپ و منتشر گردید.^{۴۴}
- تمبرهای سری تاجگذاری احمد شاه در چاپخانه انشده در هلند چاپ شد و در سال ۱۹۱۵ به طهران رسید در حالی که جشن تاجگذاری احمد شاه در جولای ۱۹۱۴ برگزار شده بود. این سری تمبرها دارای فیلگراں است و اولین سری تمبر ایران با فیلگراں محسوب می شوند (به شکلی شبیه شیر).^{۴۵}
سال ۱۹۲۵: آخرین سری تمبر احمد شاه که ضمناً آخرین سری تمبر سلسله قاجاریه نیز به شمار می رود، در سال ۱۹۲۵ در چاپخانه مجلس مشتمل بر ۱۲ تمبر انتشار یافت.

در دوره سلاطین قاجار پاکت‌ها و کارت پستالهای تمبردار زیر نیز منتشر و مصرف گردید:

سال ۱۸۷۹: پاکت‌های تمبردار - با انتشار اولین سری تمبر با تصویر ناصرالدین شاه، پاکت‌هایی با تمبر ۵ شاهی نیز منتشر شد، سپس پاکت‌هایی با تمبر مخصوص ۶ و ۱۲ شاهی چاپ پاریس، با عکس شیر و خورشید چاپ هلند، با مهر معروف به نشاندار با مهر "Prorisoire 1319"، با مهر «پست دولت علیه ایران»، و پاکت‌های چاپ مشهد مصرف گردیدند.

سال ۱۸۷۸: کارت پستال - اولین کارت پستال رسمی از طرف اداره پست ایران منتشر گردید. سپس کارت پستالی با تصویر ناصرالدین شاه و کارت پستال های مظفرالدین شاه (جفت بهم چسبیده جهت برگشت جواب) ... و کارت پستال های با آرم روسی با تمبر ۲ شاهی و نصفه یک شاهی که در تبریز مصرف شدند.

تمبر برای مصارف دولتی: برای مصارف دولتی تمبرهای متعددی با مهرهای سرویس (service) و مکاتیب دولتی، امانات پستی (Colis Postaux) به جریان گذاشته شد. به نفع بینوایان نیز تمبرهایی در طهران و رشت و تبریز و خوی مصرف گردیدند.

تمبرهای گروههای انقلابی: گروههای انقلابی نیز در این میان تمبرهایی چاپ کردند و یا از مهرهایی استفاده نمودند مانند «گروه انقلابی ستارخان» در تبریز، «نهضت انقلابی لار»، «جنبش آزادیخواهان مازندران» در ساری، «نهضت انقلابی کازرون»، «قیام شیخ محمد خیابانی» (مهر آزادستان) در تبریز، و بالاخره تمبرهای «قیام میرزا کوچک خان جنگلی» با تصویر کاوه آهنگر در ناحیه گیلان.

افول ستاره درخشان تمبرهای ایران در دوره قاجاریه

با گذشت زمان و سپری شدن دوران سلاطین قاجار به تدریج تمبرهای ایران از رونق و رواج افتاد. تمبرهای زیبا و بی نظیر شیر و خورشیدی که روزی علاقه مندان بسیار داشت از جریان خارج گشت و تمبرهای زشت و مغلوط چاپخانه فاروس جانشین آنها شد. چاپهای مجدد و بیحساب، سورشارزهای مکرر و بی مورد، بدی چاپ، نبودن ضوابطی برای تشخیص اصالت تمبرها موجب دلسردی و بی رغبتی جمع کنندگان تمبرهای ایران گردید.

قابل تأمل است که چگونه از همان زمان شروع چاپ تمبر ایران «سودجویانی» حریص و مکار پایه پای چاپ تمبرهای اصیل به چاپ تمبرهای تقلبی نظیر آن اقدام می کردند. مجله راهنمای تمبر ایران^{۴۵} شاهدهی بر این مدعاست چه کمتر تمبری از دوره قاجاریه در آن می یابیم که اشاره به موجود بودن تمبرهای تقلبی نظیر آن نشده باشد، چه از سری های رسمی و چه موقتی، چه از تمبرهای دولتی و چه انقلابی. این «سودجویان» نه تنها تمبرهای چاپ دوم و بی ارزش را به عنوان تمبرهای اولیه و حقیقی می فروختند بلکه تمبرهای مغلوطی را که اصلاً وجود نداشت (Bogus) به چاپ می رسانیدند^{۴۶} و در این کار از خود استعداد عجیبی نشان می دادند تا بدان جا که برای فروش تمبرهای یک قرانی ۱۸۷۸ روی کاغذ زرد، تمبرهای تقلبی را که روی کاغذ سفید چاپ کرده بودند در

آب زعفران می جوشانیدند^{۴۷} و تمبرهای تقلبی را روی کاغذ زرد به فروش می رسانیدند. آیا امیرکبیر که تأسیس چاپخانه را برای استقرار امور پستی به وجود آورد چنین «سودجویانی» را پیش بینی کرده بود که شفیع خان نامی را برای جلوگیری از سوء استفاده های احتمالی تعیین کرد^{۴۸}!

اول بنا نبود بسوزند عاشقان آتش به جان شمع فتد کاین بنا نهاد

مایه تأسف است که از مستشارانی که در آن سالها برای تنظیم امور پستی به استخدام دولت ایران درآمدند نیز ما طرفی نبستیم و چندان بهره ای نبردیم چه اغلب آنان رفتاری خودسرانه و اعمالی دور از امانت و درستی داشتند. گوستاو فن ریدر که با آن همه آداب و اصول به ایران آمد، هنگام مراجعت از ایران تمبرهای نفیس یک قران زرد را که موجود بود با خود به اطریش برد^{۴۹} و در آن جا به فروش آنها به نفع خود اقدام کرد. A. F. Stahl رئیس پست تبریز (در سال ۱۸۷۶) کارت پستال هایی را که ادعا می کرد برای او به رایگان از اروپا فرستاده شده^{۵۰} به نفع خود می فروخت و بدین منظور به میل خود تمبرهای ۱ شاهی و ۵ شاهی را نصفه کرده مصرف می نمود.

Boital رئیس پست ایران (در سال ۱۸۷۹) با چاپ تمبرهای مکرر در پاریس و تهران به چپاول مشغول بود^{۵۱} و Victor Castaign در مشهد برای خود تمبر چاپ کرد (سال ۱۹۰۲) و پس از خروج از ایران در وین به چاپ و فروش تمبرهای ایران سرگرم بود.^{۵۲} Boital که از چپاول تمبرهای چاپ مجدد بهره مند شده بود بیشرمانه تمبرهای کاغذ الوان ناصرالدین شاه را در سال ۱۸۸۵ در وین به چاپ می رساند^{۵۳} و به سودجویی خود ادامه می داد.

بدین طریق روز به روز تمبرهای ایران بی اعتبارتر گشت. خریداران به خرید آنها بی رغبت تر گردیدند. مطلعین و تمبرشناسان تمبرهای ایران مقالاتی مفصل در روزنامه های فیلاتلیکی خارجی نوشتند و انتقاداتی به جا و زنده نسبت به پست ایران^{۵۴} نمودند که مایه بسی شرمساری ست و در چنین حالی دوران قاجاریه و تاریخ تمبر آن به پایان می رسد

تابستان ۱۹۹۶ - امریکا

اهم مراجع و زیرنویسها:

این مقاله صورت گسترش یافته سخنرانی نگارنده است در آکادمی Landegg در سپتامبر ۱۹۹۲ در Wienacht (سویس)، و سپس در سپتامبر ۱۹۹۵ در جلسه همگانی «کانون ایران» در لندن.

Stamp Collecting by James Mackay. U.S. Edition- 1983, P.7. -۱

۲- کرونولوژی تاریخ ایران - تألیف دکتر بهاءالدین بازارگاد - چاپ اول ۱۳۴۵ (شمسی) صفحه ۱۵.

۳- سیرت کوروش کبیر نوشته گزنفون حکیم یونانی - ترجمه وحید مازندرانی چاپ ۱۳۷۱ (شمسی) صفحه

- ۴- *The story of the U.S. Postal Service*, James A. Farley Building N.Y. N.Y. 10199.
- ۵- Herodotus, *The Persian Wars*, Translated by Rawlinson, Volume VIII - Chapter 98, Princeton, University, The Modern Library- N.J. P. 633
- ۶- *Stamp Collecting by Stanley Phillips*. (Ref. St.6) Sampson Low Co. Ltd. London P. 4.
- ۷- دکتر محمد دادخواه مولف کتاب *تمبرهای اولیه شیر و خورشید ایران*، چاپ چاپخانه بانک ملی ایران، در ۹۰ نسخه، سال ۱۳۳۹ شمسی / ۱۹۶۰ میلادی (مرجع دادخواه ۷).
- ۸- *The History of the Roll of Distinguished Philatelists*, by A. Ronald Butler 1990., The British Philatelic Federation Ltd. London -ECIM, 6 PT.
- ۹- (دادخواه ۷)، صفحه ۶.
- ۱۰- (دادخواه ۷)، صفحه ۱.
- ۱۱- (دادخواه ۷)، نقل از مقاله برایت فوس، صفحه ۶۵، شماره ۳۳ مجله پست، چاپ پاریس، صفحه ۱.
- ۱۲- (دادخواه ۷)، صفحه ۱.
- ۱۳- (دادخواه ۷)، نقل از تحقیقات دورینگ بکتون، صفحه ۵.
- ۱۴- (دادخواه ۷)، صفحه ۲.
- ۱۵- *The Stamps of Persia by Brigadier H. L. Lewis Longford Lodge*, Hampton. MX P. 6 (Ref: Lewis 15).
- ۱۶- (دادخواه ۷)، صفحه ۹.
- ۱۷- T. K. Tapling M.P. *The Royal Philatelic Society London 1869-1919*. by Baron Percy De Worms. P. 101.
- توماس تاپلینگ بعد از «فراری» بزرگترین مجموعه تمبر را در قرن ۱۹ جمع آوری نمود که شامل بیش از صد هزار قطعه بود. او در سال ۱۸۵۵ در انگلستان به دنیا آمد. با درجه ممتاز در رشته حقوق از دانشگاه کمبریج فارغ التحصیل شد. از پدر ثروتی چشمگیر نصیب او شد. در سال ۱۸۸۶ به نمایندگی پارلمان انگلستان درآمد. او کلکسیون منحصر به فرد و جالبی از تمبرهای شیر و خورشیدی ایران جمع آوری نمود. مخصوصاً پاکتی را که روی آن تاریخ (ج ۲ الثانی ۱۲۸۵) مطابق ۱۸۶۸ میلادی ست با دست نوشته شده است. و این قدیمی ترین پاکت ایران با تمبرهای شیر و خورشیدی ست. او در سال ۱۸۹۱ درگذشت و کلکسیون بی نظیر خود را به موزه انگلستان هدیه کرد. نقل از کتاب *The World's Greatest Stamp Collectors*, by Stanley M. Bierman, Linn's Stamp News, 1990, PP. 51 58.
- ۱۸- نگارنده موفق گردید اجازه چاپ عکس این پاکت بی نظیر را (مرجع شماره ۱۷) از: British Library- The Toppling Collection به دست یابرد.
- ۱۹- فریدون نوین فرح بخش، مجله راهنمای تمبر ایران، مرجع (فرح بخش ۱۹) نقل از نامه خصوصی مورخ ۲۵ مارچ ۱۹۹۶ او به نگارنده. شرح خدمات وی و پدر مرحومش حاجی حسین نوین فرح بخش را در شناساندن تمبرهای ایران در فرصت مناسب دیگری خواهیم نوشت.
- ۲۰- (دادخواه ۷)، صفحه ۱۰.
- ۲۱- (دادخواه ۷)، نقل از مجله تمبر شناسی هند، سال ۱۸۹۹، صفحه ۱۲.

- ۲۲- (دادخواه ۷)، صفحه ۹، نقل از روزنامه/ ایران، شماره ۶۹، ۲۸ ژانویه ۱۸۷۲.
- ۲۳- (دادخواه ۷)، صفحه ۱۵.
- ۲۴- Lewis 15, P. 132.
- ۲۵- Philippe von Ferrary بزرگترین جمع کنندهٔ تمبرهای بی نظیر در دنیا بود. در ۱۸۴۸ در خانواده ای بسیار ثروتمند و مشهور به دنیا آمد. در حالی که کسی به زنده ماندن او امیدی نداشت. او القاب مهمی را وارث بود. در بیست سالگی به مشاجره ای که بین پدر و مادرش در گرفته بود به استراق سمع دریافت که حرام زاده ای بیش نیست و پدر حقیقی او یک افسر اطریشی ست. در کمال ناامیدی از تمام القایی که داشت چشم پوشید. در ۳۸ سالگی پدر حقیقی خود را شناخت و پس از آنوک مدتی پدر و مادر خود را از دست داد و ثروتی معادل ۲۵ میلیون دلار نصیب او گردید. او با عشقی بی مانند به جمع آوری تمبرهای بی نظیر دنیا مشغول شد. به سبب مشکلات سیاسی در ۱۹۰۸ به تبعیت سوئیس درآمد و در سال ۱۹۱۷ بر اثر سکتهٔ قلب درگذشت. او از علاقه مندان تمبرهای ایران بود و تمبرهای بیمانندی از ایران را در کلکسیون خود داشت. نقل از: *The World's Greatest Stamp Collectors, Linn's Stamp News, 1990, PP. 20-50*؛ همچنین (دادخواه ۷)، صفحات ج، ه، ۲، ۱۲، ۱۴، ۲۴، ۳۴، ۳۵، ۴۴.
- ۲۶- (دادخواه ۷)، صفحه ۱۵، به نقل از روزنامه/ ایران شماره ۲۷۳، ژانویه ۱۸۷۶.
- ۲۷- (دادخواه ۷)، صفحه ۱۷، به نقل از نامهٔ ریدر.
- ۲۸- (دادخواه ۷)، صفحه ۴۳، تمبرهای رسمی چاپ مجدد.
- ۲۹- (دادخواه ۷)، آخرین تمبر شیر و خورشیدی، صفحه ۴۶.
- ۳۰- (فرج بخش ۱۹) صفحه ۳۱-۳۸؛ (Lewis-15), PP. 13-18.
- ۳۱- (Lewis-15), P. 19.
- ۳۲- به طور کلی تمبرهای غیر دولتی را می توان به دو دسته تقسیم کرد: سری های رسمی *Definitive Issues* تمبرهایی هستند که با دقت بیشتر تهیه شده و برای مدت طولانی تری مصرف می شوند. تمبرهای موقت *Provisional Issues* تمبرهایی که موجود بوده و برای مصارف ضروری و برای مدت کوتاه تری سورشازرو یا تغییر قیمت داده می شوند. (به نقل از (ST-6) صفحه ۱۹).
- ۳۳- اهم انواع کاغذ و چاپ تمبر که مورد مصرف است عبارتند از: انواع کاغذ *Batone, Chalky, Granite, Pelure, Silk, Wove*. نوع چاپ: *Engraving, Lithography, Offset,...*
- به نقل از: *Stamp Collecting A-Z, P.126; The Tantivy Press-Magdalen House, London SE 1- 2TE, England- Ref. (A-Z- 33)*.
- ۳۴- فیلیگران یا *Watermark* نقشی ست که در متن کاغذ تمبر دیده می شود. مرجع (A-Z-33) صفحه ۱۸۲؛ (فرج بخش ۱۹) صفحه ۱۰.
- ۳۵- دندانهٔ تمبر عبارت است از تعداد سوراخهای تمبر در طول ۲ سانتیمتر - مرجع (A-Z-33) صفحه ۱۳۰.
- ۳۶- *Joh. Enschede-Haarlem- Netherlands* موسسهٔ چاپ اوراق بهادار و تمبر و کتاب و ... که در سال ۱۷۰۳ تأسیس شد و شهرت جهانی دارد و در هارلم در جنوب آمستردام (هلند) قرار دارد.
- ۳۷- تمبرهای تقلبی (*Bogus*) مانند سورشازرهای تقلبی روی تمبرهای ناصری توسط یک تاجر معتبر ارمینی معروف به ساتیجان - که هرگز مصرف نگردید. مرجع (فرج بخش ۱۹)، صفحه ۱۰۳.
- ۳۸- تمبرهای مشهد - که بدون اجازهٔ دولت چاپ و مصرف گردید. توسط *Victor Castaigne* مرجع (Lewis-15)، صفحه ۴۸.

- ۳۹- پرداخت رقمی سرسام آور برای یک کلیشه ۵۰ قرانی محمد علیشاه، مرجع (Lewis-15)، صفحه ۶۳.
- ۴۰- استفاده از مهر «محمد علیشاه» در پست مستدج (فرح بخش ۱۹)، صفحه ۱۰۹.
- ۴۱- تسخیر بوشهر به وسیله قوای انگلستان (فرح بخش ۱۹)، صفحه ۹۷.
- ۴۲- سورشازر تمبرهای سال ۱۸۸۹ و ۱۸۹۱ ناصری پس از گذشت سی سال از تاریخ انتشار آنها در سال ۱۹۱۹ ماه به تمیق است. مرجع (Lewis 15) صفحه ۸۴.
- ۴۳- تمبرهای زشت چاپخانه فاروس، (دادخواه ۷)، صفحه «د».
- ۴۴- اولین سری تمبر ایران با فیلگران، (فرح بخش ۱۹)، صفحه ۱۰ با شکلی شبیه به شیر.
- ۴۵- مرجع (فرح بخش ۱۹) چاپ ۱۹۹۶. راهنمای تمبرهای ایران، صفحات ۱۴ الی ۱۱۳.
- ۴۶- مرجع (دادخواه ۷). تمبرهای Bogus، صفحه «ج».
- ۴۷- مرجع (دادخواه ۷) صفحه ۴۴، یک قران روی کاغذ زرد.
- ۴۸- مرجع (دادخواه ۷) صفحه «ب» شفیع خان چا پارماشی.
- ۴۹- فروش تمبرها توسط ریدر در وین p. 8 (Lewis 15).
- ۵۰- «انجمن دوستداران تمبر اصیل» «تمبر اصیل»، از مقاله راجع به کارت پستال، نوامبر، ۱۹۹۴، صفحه ۶.
- ۵۱- غارتگری Boital: p. 19 (Lewis 15) Ref.
- ۵۲- تمبرهای مشهد: p. 48 (Lewis 15) Ref.
- ۵۳- تمبرهای دور الوان ناصرالدین شاه، چاپ وین. مرجع (فرح بخش ۱۹) صفحه ۳۱.
- ۵۴- مقالات راجع به تمبر ایران (مرجع دادخواه ۷)، صفحه «د».